४"यस्मात् विश्वमिदं सर्वं तस्य शक्त्या महात्मनः । तस्मादेवोच्यते विष्णुर्विशधातोः प्रवेशनात्"इत्युक्तेः विश-प्रवेशे तु पृषो० इत्यपि बोध्यम् । २वह्नौ ३शुद्धे ४वसुदेवतायां धरणिः । ५धर्मशास्त्रकारके मुनिभेदे च "मन्वत्रिविष्णुहारीतेति याज्ञ० ६तद्देवते श्रवणनक्षत्रे त्र्यो०त० ।

विष्णुकन्द पु० विष्णुप्रियः कन्दः शा०त० । मूलभेदे राजनि०

विष्णुक्रान्ता स्त्री ३त० विष्णुस्तद्वर्णः क्रान्तो वा यया । अपराजितायाम् अमरः तस्याः विष्णुतुल्यवर्णत्वात् विष्णुपरित्यक्तत्वाच्च तथात्वम् ।

विष्णुगुप्त पु० १चाणक्ये मुनौ अयमेव वात्स्यायनत्वेन पक्षिस्वामित्वेन प्रसिद्धः त्रिका० । २त० । विष्णुना गुप्ते छन्दादौ २देवादौ ३छन्दोभेदे राजनि० ।

विष्णुतैल न० वैद्यकप्रसिद्धे तैलभेदे तच्च त्रिविधं स्वल्पमध्यमोत्तमभेदात् तत्तैलपाकप्रकारः भैषज्यरत्ना० उक्तो यथा तत्र स्वल्पविष्णुतैलम् "शालपर्णी पृश्निपर्णी बलागोरक्षतण्डुलाः । एरण्डस्य च मूलानि हरीतक्योः पूतिकस्य च । शतावरी बृहत्यौ पचेदेतैः पलोन्मितैः । तैलप्रस्थं पलोदत्ता गव्यं वाऽजं चतुर्गुणम् । अस्य तैलस्य पलस्य शृणु वीर्यमतः परम् । वातार्त्ता नरनागाश्च पीत्वा दृढतनुत्वचः । कृतपार्श्वशूले वाताशे मलमरुद्रोऽर्दिते सवे । शर्कराश्मरिपाण्डुत्वामवाताविभेदके । चोचेन्द्रियेऽन्नवहो च जरालर्जरिते हितम् । स्त्रीणामप्रतरीणाञ्च गर्भस्थितिकरं परम् । एतद्वरं तैलं विष्णुना परिकीर्त्तितम्" । तण्डुलः गोरक्षतण्डुलः । हरीतक्यौ हरीतकीबृहत्योः । पूतिकं नाटाकरञ्जः । बृहत्यौ भिण्टी । अत्र क्वाथान्तराभावात् क्षीरस्य चतुर्गुणं जलं कथिद्दाति । "स्वरसक्षीरमाकल्कैः पाको बलोद्धृतः क्वचित् । जलं चतुर्गुणं तत्र वीर्याधानार्थमावपेत्" इति परिभाषावचनात् । क्वचिदिति पाठात् क्वाथान्तररहिते केवलक्षीरादिसहिततैलादिपाके ज्ञातव्यं न तु सर्वत्र । "हरिचन्दनकुङ्कुमागुरुसुराकुष्ठोशीरांशी वटी श्रीवासपद्मपद्मिपर्णमधुकतृणोशीरजोशीरकम् । कस्तूरीनखपूतिशैलजसुरुङ्मेषीवसङ्गादिकम् । मन्थद्रव्यमिदं प्रदेयमखिलं श्रीविष्णुतैलादिषु" । अथ बृहद्विष्णुतैलम् "जलधरमधुगन्धा जीवकर्षभकौ वटी । काकोली क्षीरकाकोली जीवन्ती मधुयष्टिका । मधुरिका देवदारु पद्मकाष्ठञ्च सैन्धवम् । मांसी चैला त्वचं कुष्ठं रक्तचन्दनमेवलम् । मञ्जिष्ठा जलनागिनि श्वेतचन्दनकुङ्कुमम् । पर्णी कुन्दुरु खोटिश गन्धिकञ्च नखी तथा । एतेषां पाचिकैर्भागैस्तैलस्यापि तथाऽष्टमम् । शतावरी रसतमं दुग्धञ्चापि समं भवेत् । विष्णुतैलवरं श्रेष्ठं सर्ववातविकारनुत् । ऊर्ध्ववाते ह्यधोवाते कटिपृष्ठ एव च । शिरोमध्यगता ये च मन्यास्तम्भे नखप्रहे । यस्य शुष्यति चैकाङ्गं गतिर्यस्य च विह्वला । ये वात प्रभवारोगा ये च पित्तसमुद्भवाः । सर्वांस्तान्नाशयत्याशु सूर्य्यस्तम इवोदितः" ।

विष्णुदेवत(त्य) त्रि० विष्णुर्देवतं(त्यं) यस्य । विष्णुदेवताके द्रव्यादौ "स्टङ्गन्तु सर्वदैवत्यं यदुक्तं द्विजोत्तमाः ! । तज्ज्ञेयं विष्णुदैवत्यं सर्वं वा विष्णुदेवतम्" शु० त० विष्णु० । २श्रवणनक्षत्रे च ।

विष्णुधर्म्म पु० विष्णूपासनायोग्यो धर्मः शाक० । विष्णूपासनोचिते १निबन्धभेदे उपचारात् तत्प्रतिपादके २ग्रन्थे च

विष्णुधर्मोत्तर न० विष्णुधर्म उत्तरः प्रधानः वर्ण्यत्वेन यस्य । संहिताभेदे ।

विष्णुपद न० विष्णोः पदमिव व्यापकत्वात् । १आकाशे अमरः । ६त० । २क्षीरार्णवे मेदि० ३यज्ञे च हेमच० ४विष्णोश्चरणे कर्म० । ५विष्णुरूपस्थाने च "तद्विष्णोः परमं पदम्" ऋ० विष्णुसूक्तम् ।

विष्णुपदी स्त्री० विष्णुपदं कारणत्वेनास्त्यस्याः अच् गौरा० ङीष् । १गङ्गायाम् "निर्गता विष्णुपादाच्च तेन विष्णुपदी स्मृता" ब्रह्मवै० प्र०१अ० । २धनिष्ठाद्विकुम्भराशौ रवेः संक्रान्तौ च । "धनिष्ठाद्विकुम्भेषु सिंहे विष्णुपदी स्मृता" "पुण्यायां विष्णुपद्याञ्च प्राक्पश्चादपि षोडश" ज्यो०त० । "अयने कोटिगुणितं लक्षं विष्णुपदीषु च" ति०त० "तदन्तरेषु संक्रान्तिद्वितयं द्वितयं पुनः । नैरन्तर्यात् तु संक्रान्तेर्न्यूनं विष्णुपदीदिनम्" स्मृ०सि० । "तदन्तरेषु विषुवायनान्तरालेषु । अत्रान्तरालानां चतुःस्थाने सद्भावाद् बहुवचनम् । संक्रान्तिद्वितयं द्वितयं पुनराश्लेषादिभागे यद्भागाक्रमणं वारद्वयं भवति तदन्तराले राश्यादिभागौ द्वौ भवत इत्यर्थः । तथा हि मेषाश्विषुवकर्कायनयोरन्तराले वृषमिथुनयोरादौ । कर्कतुलयोरन्तराले सिंहकन्ययोरादौ । तुलामकरयोरन्तराले वृश्चिकधनुषोरादौ । मकरमेषयोरन्तराले कुम्भमीनयोरादौ इति । एवं विषुवानन्तरं संक्रमणद्वयमनन्तरमयनं तदनन्तरं संक्रान्तिद्वयं तदनन्तरं विषुवमनन्तरं संक्रान्तिद्वयमनन्तरमयनमित्यादि यौगपद्येन